

ישועת חפצי האוסף / נגה שמשון

האוסף המוזיאלי כיישות, מפלץ חביב בעל ראשים רבים, זרועות המנסות להישלח לשווא מבעד לדלתות ולקירות, והמוני חפצים שבלע לתוכו.

סגור לו שם בחדרו, וצוות המוזיאון דואג לו, מאכיל אותו, לעיתים באוביסיות ובאובססיות יתר, אתה שבע? קר לך, חם לך? שלא תצטנן שלא תירטב שלא יבואו אליך ויפגעו בך פורעים ומזיקים. רוב החפצים בעולם לא נוצרו לאוספי מוזיאונים, הם נועדו לשימוש. בתחומי המוזיאון מעט חפצים אמנם זוכים לרגעי חסד של שימוש למחצה או שימוש מחדש בתור תצוגה. ישטוף אותם אור התאורה המוזיאלית נטולת ה-uv, ועין המבקר תשזוף אותם. אולי בחטף גם יגע בהם מבקר פוחז, ילטף וישאיר את חותם שומן ידיו.

אניח פה לרגע את חוק המוזיאונים, (התשמ"ג-1983)[i] שמגדיר את המוזיאון כמרחב בו מתרחש עינוג (אינטלקטואלי, חושי, חוויתי). פרטי אומנות, מוצגים היסטוריים וארכיאולוגים, חפצים, דברים, כולם בהקשר המוזיאלי נועדו לענג. לשמש אותנו ביחסי האובייקט-סובייקט. אדם-חפץ.

לעומת זאת, חפצים באוסף, במחסן, גורלם רע ומר, אין הם זוכים אפילו לרמה זו של יחסיות, אין בהם אפילו משום העונג. שמנוניות ידי המבקרים לא עוטפת אותם, נוגעות בהן רק כפפות המשמר הסטריליות, חוזים בהם רק עובדי האוסף ומתי מעט, לא תיווצר להם פאטינת השימוש, לא ידהו הם בקצוות או יתקמטו בפינות, רק ירבצו בחושך על המדף ויחכו. למה מחכים הם? כמו תקליט זהב שנשלח לחלל[iii], זהו מסר אל הלא נודע, אל תרבות המחר. אך כמו תקליט זהב בחלל – היעד לא ידוע וכנראה מחמיץ את המטרה. אולי בעתיד התרבות כולה תהיה סייבורגית? (אדם/מכונה, אדם/חפץ), חפצים אל חפצים, ישוחררו מכלאם אחינו חפצי המוזיאון. אך עד אז, רוצה אני לומר, כי יש בחפצי המוזיאון והאוסף מסר חזק וחשוב לכאן ועכשיו, וכי כליאתם בתוך קפסולת זמן שמורה היטב מחמיצה את האפשרויות הגלומות בהם ואת המימוש העצמי של כל חפץ וחפץ.

“ולגזר לא כואב?” יש שישאלו את הצמחונים והטבעונים – וברצינות, אולי כן, אולי גם לגזר כואב, כאב מסוג מסוים, לא כאב של מערכת עצבים מורכבת כנראה. אבל, אולי, כאב. ואף על פי כן, על אף אותו כאב אפשרי, מטעמי רעב ואף עינוג (של אוכל טעים) יש שמחליטים ליצר לעצמם היררכיה מוסרית,

בה לא-אנושיים (non-humans) שיש להם עיניים, מערכת עצבים ופה לצעוק או לפעות נמצאים גבוה יותר מ non-humans שתקנים, קטנים ופריכים. מערש התרבות אנו מייצרים היררכיות מוסריות, מצמיתים חיות, נשים, שחורים, ילדים. אותם בעלי עיניים ופה, רואים וצועקים ואט אט מצליחים לצאת מכלאם, לעלות בדרוג המוסר.

אולי הגיעה גם שעתם של החפצים הדוממים.

אני רוצה להציע כי קיימת לנו אחריות מוסרית בשימור חפצים - עבור החפצים. כשם שקיימת אחריות בשימור טבע עבור הטבע, וכי, על אף שאין הוא יודע לתת לנו תגובה עצובה, נבגדת, יתכן שאנו בוגדים בחפץ שבחדר האוסף - ואולי אף באוסף כולו - ובחובתנו המוסרית כלפיו, כשאיננו נותנים לו לממש את יעוד השימוש שלו - להתכלות, להשתכפל, ולמלא את חלקו ב"רשת החברתית" (אחזור להגדרה זו בהמשך). אנו מנשלים את החפצים שבאוסף (או לפחות את רובם) מן הזכות הבסיסית לייצר אינטראקציה, איתנו (humans) ועם non-humans אחרים, ועל ידי כך לאפשר הווצרות של רעיונות וחפצים חדשים. מונעים מהם להתרבות, לקחת חלק ביצירת ידע חדש וביצירת חפצים חדשים. לסיכום התרגיל המחשבתי הזה, אציע כי שימור דיגיטלי, של הממדים השונים של החפץ - צילומים, קבצי ייצור, ומידע אודות החפץ, מתפקדים כמימזיס לחפץ עצמו, ויכולים לשחרר אותו מכלאו האפלולי, לשימוש לו נועד, ולהתכלותו הבלתי נמנעת. יותר מכך, אבקש גם לשנות את היחס אל מוצרים וחפצים דיגיטליים באוסף המוזיאון, כמו גם המעטפת הדיגיטלית של חפצים פיזיים, להעניק להם מעמד זהה מבחינת חשיבות ומוסריות ויחס כמו לאחיהם הניתנים למישוש.

בכדי להציע רעיון מוסר ושימור שכזה, כלפי חפצים, בחרתי להסתכל קודם על אופני שימור אחרים. שימור סביבתי, טבע ובעלי חיים - תחום פורה ומלא בתאוריות מוסר. במפגש שלנו עם הטבע הקרוב, בגינה הביתית או באדנית על אדן החלון - אנחנו בוחרים לטפח מין אחד ולנכש מין אחר, וזו היא שאלת השימור שאנו בדרך כלל שואלים - שאלת הבחירה, המיון והמדרוג בתוך משפחת non-humans מסוימת, לדוגמא, צומח. הפעם לא אלך בכיוון הזה, לא אשאל איך בוחרים את מה ומי לשמר, דליות אל מול סביונים, כיסא כזה אל מול כיסא אחר, ולא אנסה לייצר היררכיות בתוך עולם החפצים או הטבע - אלא אבקש לבדוק את מערך היחסים והמחויבויות שלנו, אנושיים (humans) עם לא-אנושיים (non-humans) כאלו ואחרים.

פעולת הגינון עצמה היא פעולת "טיפוח" סביבה וטבע, בה האדם שם עצמו על העליונה – כאשר אנו מעצימים ומטפחים ערכים מסוימים, אנו בוחרים לרוב באלו שיעניקו לנו את החוויה המתבקשת על ידינו. לנו. לדוגמא, סגנון הגינון בגן "הצרפתי הרשמי" מייצג את עליונות, שלטון ומשטור האדם על הטבע. הוא מעביר עקרונות חברתיים ומציג את המלך כשמש וכמרכז היקום. "הגן האנגלי" ו"הגן הצרפתי המאוחר" לעומת זאת (דוגמאות המושפעות מתרבות המזרח) הם דוגמאות לסוג גינון הבא לחקות את הטבע או לייצר טבע מועדף. חיקוי הטבע במקרים של הגנים לא נועד לשמר אותו אלא לשמר את "רוחו" כפי שמבין הגן, וזאת על מנת לייצר מרחב "טבעי" אך בטוח לטובת האדם ואיכות החיים שלו.

בפעולות "שימור" טבע לעומת זאת, אפשר למצוא התייחסות רחבה ודינאמית יותר למקומם של הטבע והאדם במערך הכוחות. ניתן לראות מצבי ביניים, כגון שמורות טבע מבוקרות, שמטרתן לאפשר לאדם לשוטט במרחבים פתוחים ולחזות בתופעות טבע ייחודיות ובעלי חיים בסכנת הכחדה – ומנגד מווסתות את כניסת האדם למרחב השמור, מגבילות ותוחמות את שבילי ההסתובבות בהן. וניתן גם לראות מקרים קיצוניים של שימור כגון שמורות סגורות שלא מתאפשר לבני אדם להיכנס אליהן, שם הטבע נותר לעצמו, להתפתחות, כליה, וברירה שאינה לטובת האדם. כמו גם קבוצות "טרוריסטים ירוקים" ורעיונות שימור טבע פוסט-הומניסטיות המקדשות את הטבע ומוציאות מהמשוואה את האדם. הסביבתן, (Environmentalists) רנה דובו, מדגים את ההבדלים בין "טיפוח" טבע ל"שימור" טבע בעזרת שני מסדרים מעולם הנצרות.^[iii] הוא משווה ומנגיד שתי אישיותות בכנסייה הקתולית ואת מסדרי הנזירים שייסדו, שמייצגים שתי דרכי התייחסות שונות לטבע ולסביבה. האחד הוא הזרם הבנדיקטי, שהנזירים בו משלבים לימוד ותפילה עם עבודה – חקלאים, בעלי מלאכה. עבורם, עבודת כפיים היא סוג של תפילה. והשני, הוא הזרם הפרנציסקאני המייצג פליאה ושימור קיצוני ("שב ואל תעשה") פרנציסקוס נחשב בעיני רבים ל"קדוש הסביבתי" ולדוגמה אישית של שימור קיצוני והתנגדות להתערבות ולפעילות יוצרת של האדם בטבע.

לאחר הצצה מהירה זו להבדלים בין טיפוח לשימור, ובין שימור "מטפח" לשימור "קיצוני" ביחסי האדם והטבע, אני רוצה לעשות את הפירואט והקפיצה, הלא כל כך קטנה לעולמם של החפצים – מדובר במעבר חד לכאורה, שכן לטבע, לצמחים ואפילו למינרלים יש איכויות התפתחותיות

לאדם – ולכן אולי גם זכאות לזכויות שוות (גם אם לא ממומשות)? דברים טבעיים צומחים, גדלים, ומשתנים ללא עזרה חיצונית ואין הם תלויים באדם – ואילו, על פניו, חפצים הם מעשה ידיו.

אולם, אם לא נסתכל על חפצים כדבר המוגמר, העשוי, נוכל להתבונן בהם כחלק מרשת אין סופית של חיבורים והצטלבויות. כחומרים, תהליכים, צורות ורעיונות לעתיד, שממשיכים כל העת לצמוח ולהתפתח. על פי טים אינגולד ניתן לרכך ולמסמס את ההבחנה בין חפצים ודברים טבעיים, חיים, בעזרת התבוננות בתהליך היווצרותם. בטקסט שכתב אודות קליעת סלים, הוא פותח: "חפצים נוצרים, אורגניזמים צומחים: במבט ראשון ההבחנה נראית ברורה למדי, אבל מאחורי הבחנה זומסתתרת סדרה של הנחות בעייתיות ביותר. הנחות הנוגעות לידע וטבע, פנימיות וחיצוניות, ולראשית בריאתה של צורה" [iv]. אינגולד מכניס אותנו, כמו בעזרת מיקרוסקופ, לתוך הרכב החומר ומערער את ההבחנה כי צורניותו של הטבעי, האורגני - אינהרנטית, צומחת מתוך מידע בחלקיקי התא, DNA, ואילו בחפצים, הצורה והמבנה של האובייקט נכפים עליו ע"י כוח חיצוני. מעשה ידי האדם על מעטפת החומר. בעזרת בחינה של מעשה הקליעה, אינגולד מתאר אקולוגיה של חומרים לפיה אין הפרדה בין צורה לחומר, והצורה גם באורגניזמים וגם בחפצים מנוהלת על ידי הכוחות הפועלים מתוך החומר ומחוצה לו. החומר עצמו, נמצא בבסיס השקפת עולמו של אינגולד, כפי שהוא נמצא בבסיסו של החפץ, הטבעי/האורגני, וגם האדם. אינגולד מתבונן בתהליך ולא באובייקט הסופי, תהליך ייצור לעומת יצירה של ייצוגים נפשיים, הוא גורס, הוא מתמשך ומייצר ומשפיע באופן דואלי גם על היוצר וגם על האובייקט. לפי הבחנה זו חומרים אינם פועל יוצא של התרבות האנושית, והינם א-פרוירים לה. בין חומרים ואנשים נוצרים חיבורים, התנסויות ותהליכים טרנספורמטיביים של עשייה. [v]

עכשיו, אם ניתן לומר שהכל צומח – אנחנו צומחים, הטבע צומח וגם חומרים וחפצים צומחים – נשוב בחזרה למפלצת מרובת האיברים השוכנת בחדר האוסף, האוסף עצמו, החפצים המרכיבים אותו, החומרים המרכיבים אותם. אם נרצה לטפח את החפצים, לייצר לנו עולם עתידי שבו מכלול מועדף, סובלימציה של תוצרי תרבות, הרי שיש להמשיך ולשמר חפצים במחשכים, בחדרי חדרים, בכפפות כותנה לבנות, לשלוף אל אור המבקרים את קצה קרחונם של שוכני האוסף [vi]. לסדר פודיומים, לכוון תאורה ולהציג כגני וורסאי את תערוכת החפצים המובחרים. הרחק ממגע יד אדם ולפי ראות עיננו וחוויית המבקר שנרצה לייצר.

אם נבחר דווקא להלך בדרכי הפרנציסקנים, ולשמר שימור קיצוני, יש פה ריקוד קטן ומוזר שצריך לבצע. שכן, שימור אבסולוטי של חפצים בהכרח מוציא אותם מאותה שמורת טבע מוצהרת (חדרי אוספים) אל מחוזות השימוש והשחיקה, ההתפרקות, אבל גם ההשראה, היצירה והתהוות של רעיון אחד לכדי תהליך אחר חדש. אם נסתכל על מחסני חפצים רחוקים מעין, הרי שמשולים הם לאוספים מתים, שמורה שנרמסה תחת רגלי המבקרים. רק בחיבורם לכדי "רשת חברתית" של חפצים-וחפצים, חפצים-ואנשים- ימומש מלא הפוטנציאל של האוסף לכדי יצירה של הקשרים, תהליכים ואובייקטים חדשים.

בספרה Museum Object Lessons for the Digital Age היידי גייזמר, זועקת גם היא את זעקתם של הפריטים באוסף, אולם הפעם אלו הפריטים הדיגיטלים נטולי הגוף. גייזמר מבקשת, בבואנו לדון בשימור חפצים ובאיסופם, שלא נשכח ולא נפלה. מגוון הרכישות, האובייקטים ואופני האחזקה של פריטים במוזיאון היום הוא רב ומגוון, ניתן למשל לראות כדוגמה את מנעד הרכישות שמתארת אוצרת העיצוב פאולה אנטונולי לאוסף MoMA - ממוצרי אפל, דרך סימן הכרוכית (שטרודל) (@) ועד רצונה להוסיף בניינים ומטוסים. כיוון שמוזיאונים היום מסתמכים על ההנחה כי רכישה של חפץ אינה בהכרח דרישה להחזקה פיזית שלו וכי לחפצים קיימים גם מימדים דיגיטלים וויראטלים - אנטונולי מתארת איך אוצרים ומנהלי אוספים יכולים לתייג, לרכוש, לשאול ולהוסיף לאוספיהם את העולם כולו.

אל אף שחומרים דיגיטלים, נתפסים לרוב כא-חומר - nonmaterial or immaterial גם הם מורכבים ברמה הבסיסית מחומר פיזי, עוברים דרך חומר ונקלטים דרך חומר - התשתיות החומריות העומדות בבסיס רשתות דיגיטליות ואשר מאפשרות למדיה דיגיטלית להסתובב ולפעול דרך ברחבי העולם - מרשת החשמל לחוות שרתים וכבלים תת-ימיים - ועל כן יש לראות בהם חומר לכל דבר. [vii] ויותר מכך, מעבר לחשיבה הקוטבית על הדיגיטלי במושגים של חומר, בניגוד לא-חומר, הדיגיטלי הוא הבסיס לחיבורי החומריות באוספים - הוא מהווה נתיב מקשר וכלי להפיכת דיגיטלי לאנלוגי, מידע לחומר, מערכות למבנים וידע לצורה.

יד ביד, בצד אחד אינגולד ובצד השני גייזמר אני מציעה לרתום את עולם החומר הדיגיטלי לטובת שימור ושחרור החפצים כולם. למעשה, הבנת הדיגיטלי / אנלוגי כרצף, תאפשר הבנה של חומרים, היסטוריות של פרקטיקות וחפצים דיגיטליים במוזיאונים. [viii] בעולם שבו חומרים מתערבבים,

לחפצים יש גוף פיזי מלווה בנשמה דיגיטלית וספריות ענק נשמרות בקופסאות שחורות קטנות, אי אפשר שלא לתהות על ערכם של אוספים ישנים? אוספים סגורים ונעולים בחללים עצומים זוללי אנרגיה ולא אקולוגים של אחסון יקר. ככל שאוספי מוזיאונים מומרים לצורות דיגיטליות, ספרים, תמונות, קבצי עבודה וסקיצות – נודדים אל תוך מסדי נתונים ופותרים את מערכות היחסים בין האובייקטים לכדי "רשתות חברתיות" [ix]. פרויקטים שונים של ניהול מידע ואתרי אוספים במוזיאונים פותרים בפני המבקר וגם בפני אלו שלא יכולים לבקר, אפשרויות חיפוש והצלבת נתונים חדשות שלא התאפשרו במערכות ישנות של כרטיסיות ודפדפות ושל חדרים נעולים מעיני הציבור [x]. מנועי חיפוש, מילות קישור והאשטגים מאפשרים לנו ליצור הקשרים חדשים וידע חדש מחומרים פיזיים ודיגיטליים גם יחד. במחקר שעשה על "קווים" (lines), אינגולד, מעודד יצירת ערך על ידי איפשו של חיבורים. לדבריו – המכלול, סידור שבו חפצים מונחים זה לצד זה, זה מעל זה, עטופים בדים, צפונים בקופסאות, לא יאפשר זאת, הוא סטטי מדי, והוא לא מצליח לענות על השאלה כיצד הישויות שהוא מורכב מהן בעצם חוברות זו לזו. עם זאת "הקו מאפשר לנו להחזיר את החיבורים. בחיים של קווים, חלקים אינם מרכיבים; הם תנועות. הקו נמצא בתנועה, אף פעם לא סטטי, ומוביל תמיד למשהו אחר". המימזיס הדיגיטלי של חפצים פיזיים – יחד עם פריטים שצמחו לתוך המרחב הדיגיטלי – הוא שמייצר תחילה את הקו, את המקטעים ההופכים לרצף דינאמי ובהמשך, דרך הצלבות ונקודות השקה, הופכים לרשת של ממש.

הפועל - **Care**, לטפל, לדאוג, נמצא בראש רשימת הערכים המשותפים שיצרה מחלקת שימור התוכן הדיגיטלי של ספריית הקונגרס האמריקאית – "אנו אנשי תחזוקה ושימור, מטפלים ודואגים לאוספים, למשתמשי האוספים, ואחד לשני. אנו דואגים לאוספי הספרייה; ואנחנו יוצרים סביבה שמבטיחה שהאנשים המטפלים באוספים, במחלקה ובשותפים בתוך הספרייה ומחוצה לה, מרגישים בטוחים ונתמכים. אנו מדגימים אתיקה של טיפול בכל האינטראקציות שלנו ומביאים עשיית טוב, נדיבות, סבלנות וחמלה לעבודה שלנו." [xi]

גם אם ההצעה לשחרר את כל חפצי המוזיאונים לאלתר נשמעת מוזרה כמו המחשבה על זעקת הכאב של הגזר, יש בה משום תועלת לחפצים ולנו.

גם אם הרעיון להקנות לחפצים דוממים זכויות וחוקי מוסר – כאלו שגם כלפי דברים טבעיים, צומחים, חיות וטבע, עדיין נשמעים כמו רעיונות קיצוניים ופוסט הומניסטים - יתכן ועצם המחשבה מספיקה לעת עתה. אנו מתרגלים באופן זה אתיקה של טיפול ושימור חפצים, מעמיקים את היחסים ביננו לבין

האובייקטים, הפיזיים והדיגיטלים שבאוסף, ותוהים על עשיית טוב, לטובתנו ולטובתם. החשיבה האקטיבית והאקטיביות המחושבת שאולי תצמח מתוכה יאפשרו לנו לעשות את עבודתנו בצורה מושכלת, לדמיין עתידים ספקולטיביים ולייצר מדיניות איסוף ושימור דינאמית ומשתנה ממש כמו טכנולוגיות הייצור והחומרים מהם מורכב האוסף.

[i] חוק המוזיאונים תשמ"ג – מתוך פרק א' – הגדרות: "מוזיאון" – מוסד שלא למטרות רווח שיש בו אוסף מוצגים בעל ערך תרבותי, המציג באופן קבוע את האוסף או חלק ממנו לציבור, ומטרת התצוגה היא חינוך, לימוד או עינוג;

[ii] תקליט הזהב של וויאג'ר הוא כינויו של תקליט שצורף לגשושיות וויאג'ר 1 וויאג'ר 2, ששוגרו בשנת 1977. התקליט מכיל צלילים ותמונות שנבחרו כך שישקפו את מגוון המינים והתרבויות שבכדור הארץ, בתקווה להעביר בדרך זו מסר מהאנושות לחוצנים תבוניים אליהם עשויות להגיע הגשושיות.

Franciscan Conservation versus Benedictine Stewardship Rene Dubos [iii], פרק מתוך הספר: Environmental Stewardship

On weaving a basket [iv] פרק מתוך הספר: The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill

Museum Object Lessons for the Digital Age [v] מאת Haidy Geismar

[vi] אוספים משולים לקרחונים, שרק כשליש מגודלם נמצא מעל פני הים. מרבית חפצי האוסף נמצאים באחסון כשרק מעטים מהם זוכים לתצוגה.

[vii] Geismar

[viii] Geismar

[ix] Geismar

[x] שני פרויקטים מה-Cooper Hewitt שמדגימים אפשרויות יצירת ידע חדש בעזרת מסד נתונים דיגיטליים הם העט שבעזרתה "אוספים" המבקרים פריטים מתצוגה שמעניינים אותם ויכולים

לקחת איתם הביתה מידע אודות חפצים אלו ואף לאצור לעצמם אוסף מותאם אישית, כמו גם ציר הזמן הדיגיטלי "dive into color" שיוצר סקאלה צבעונית של פריטים לפי שנים ותקופות.

[xi] מתוך הבלוג the signal של ה- Library of congress

[1] חוק המוזיאונים תשמ"ג – מתוך פרק א' – הגדרות: "מוזיאון" – מוסד שלא למטרות רווח שיש בו אוסף מוצגים בעל ערך תרבותי, המציג באופן קבוע את האוסף או חלק ממנו לציבור, ומטרת התצוגה היא חינוך, לימוד או עינוג;

[1] תקליט הזהב של וויאג'ר הוא כינויו של תקליט שצורף לגשושיות וויאג'ר 1 וויאג'ר 2, ששוגרו בשנת 1977. התקליט מכיל צלילים ותמונות שנבחרו כך שישקפו את מגוון המינים והתרבויות שבכדור הארץ, בתקווה להעביר בדרך זו מסר מהאנושות לחוצנים תבוניים אליהם עשויות להגיע הגשושיות.

[1] Franciscan Conservation versus Benedictine Stewardship Rene Dubos, פרק מתוך הספר: Environmental Stewardship

[1] On weaving a basket פרק מתוך הספר: The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill

[1] Museum Object Lessons for the Digital Age מאת Haidy Geismar

[1] אוספים משולים לקרחונים, שרק כשליש מגודלם נמצא מעל פני הים. מרבית חפצי האוסף נמצאים באחסון כשרק מעטים מהם זוכים לתצוגה.

[1] Geismar

[1] Geismar

[1] Geismar

[1] שני פרויקטים מה-Cooper Hewitt שמדגימים אפשרויות יצירת ידע חדש בעזרת מסד נתונים דיגיטליים הם העט שבעזרתה "אוספים" המבקרים פריטים מתצוגה שמעניינים אותם ויכולים לקחת איתם הביתה מידע אודות חפצים אלו ואף לאצור לעצמם אוסף מותאם אישית, כמו גם ציר הזמן הדיגיטלי "dive into color" שיוצר סקאלה צבעונית של פריטים לפי שנים ותקופות.

[1] מתוך הבלוג the signal של ה- Library of congress